

Јована С. Стојановић

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за германистику

УДК 811.112.2'374.822:811.163.41'374.822

811.112.2'374.822:811.163.42'374.822

DOI 10.46793/Uzdanica18.1.159S

Оригинални научни рад

Примљен: 26. фебруар 2021.

Прихваћен: 4. јун 2021.

ПРАГМАТИЧКЕ ИНФОРМАЦИЈЕ У ДВОЈЕЗИЧНИМ РЕЧНИЦИМА ЗА ЈЕЗИЧКИ ПАР НЕМАЧКИ И СРПСКИ (ИЛИ ХРВАТСКИ)

Айстпракѝ: У раду се анализира лексикографско маркирање прагматичких обележја лексема у општим двојезичним речницима за језички пар немачки и српски (или хрватски). Најпре се представља модел за маркирање прагматичких обележја лексема у општим двојезичним речницима, а затим спроводи квалитативна анализа прагматичких информација у актуелним обимнијим општим немачко-српским (или хрватским) и српско (или хрватско)-немачким речницима: *Основни речник немачко-српски и српско-немачки са немачком и српском граматикуом; PONS. Univerzalni nemačko-srpski rečnik; NSSN. Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik sa gramatikom и Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik.* Циљ анализе је утврђивање лексикографских поступака у начину приказивања прагматичких обележја лексема и формулисање предлога за унапређење лексикографске обраде прагматичких података у модерним општим немачко-српским (или хрватским) и српско (или хрватско)-немачким речницима.

Кључне речи: прагматичка својства лексема, лексикографско маркирање, лексикографска еквивалентност, општи двојезични речници за језички пар немачки и српски (или хрватски).

1. УВОД

Двојезични речници изложени су сталној критици стручне јавности, док с друге стране уживају велико поверење корисника. Једнојезични речници несумњиво пружају исцрпније, потпуније и, неретко, поузданије информације, али у случајевима када је кориснику потребан еквивалент, одговор се може пронаћи једино у двојезичном речнику. Циљна група општих двојезичних речника је хетерогена (у погледу нивоа језичке компетенције, степена образовања, узраста итд.), те можемо претпоставити да просечни корисници, нажалост, често нису свесни комплексности односа еквивалентности и попуђене лексикографске еквиваленте посматрају као лексичке јединице које

су примењиве у сваком контексту. Успостављање односа еквивалентности¹ није нимало једноставан задатак за лексикографе из више разлога. Квалитетан двојезични речник мора да тежи успостављању односа еквивалентности између семема, а не лексема у целини, притом не узимајући у обзир само денотативно значење. Лексикографске еквиваленте видимо као компромис између системске еквивалентности, преводне еквивалентности, нужности лексикографске праксе и потреба корисника (Хербст, Клоц 2003: 119; Костић-Томовић 2017: 69). Осим тога, конципирање општег двојезичног речника знатно отежава чињеница да два језика не морају имати исти инвентар концепата, што утиче на организацију лексичких јединица (Хербст, Клоц 2003: 112). То би значило да су лексеме двају језика еквивалентне тек „onda kada imaju isto ili približno značenje i pragmatička svojstva, iz čega proizlazi ista ili približno ista kombinatorika, tj. upotreba u podudarnim kontekstima” (Костић-Томовић 2017: 61). Надаље, двојезични речници не би требало да пореде само лексичке системе двају језика, већ да приказују и културолошки условљене разлике у употреби лексичких јединица (конвенционализовану употребу лексема у комуникативним ситуацијама) (Ворбс 1997: 504, према Шелер-Болц 2012: 108). Због тога је неопходно унапређивати лексикографску обраду, тако да речник пружи довољно података о прагматичким аспектима лексема које корисници могу лако интерпретирати. Под прагматичким лексикографским информацијама подразумевамо, осим квалификатора,² и остале податке у речничком чланку које корисницима указују на прагматичка обележја лексема – прагматичке коментаре, прагматички обogaћене парафразе (нем. *pragmatisch angereicherte Bedeutungsparaphrasenangaben*, термин према Виганд 2010: 422), колокаторе који се јављају са лемом, примере, синониме, енциклопедијске информације итд.

¹ Постоји више типова еквивалентности, а они се издвајају на основу следећа три критеријума (Костић-Томовић 2017: 65–68): 1) контекст и функција (системска, преводна и лексикографска еквивалентност); 2) степен (апсолутна, парцијална и нулта еквивалентност) и 3) узајамност (симетрична и асиметрична еквивалентност). За разумевање лексикографске еквивалентности неопходно је осврнути се и на системску и преводну еквивалентност. Системска еквивалентност односи се на сложене односе еквивалентности двају језика на нивоу језичких система у целисти, изван домена употребе лексема у конкретном контексту. Преводна еквивалентност је, насупротив томе, конститутивни елемент превода и обухвата денотативну и стилску еквивалентност, а стилску еквивалентност чине прагматичка и естетска еквивалентност (уп. Колер 2004).

² О употреби квалификатора у српској лексикографији в. Ивановић 2014; Ристић 2014, 2006. Осим термина *квалификаџор* (*функционално-стилски квалификаџор* према Ристић 2006), који се традиционално користи у српској (или хрватској) лексикографији, у раду ћемо користити ширу ознаку, уобичајену у германистичкој лексикографији – *прагматички коментар*, јер се односи и на друге елементе унутар речничког чланка који пружају информације о прагматичким обележјима лексема (прагматички коментар био би нпр. у *обраћању ограслих деци* и сл., насупротив квалификатору *фамилијарно*).

У наставку рада (одељак 2) најпре предлажемо класификацију прагматичких својстава лексема која би требало маркирати у речнику, уз критички осврт на релевантну литературу. Након представљања речничког корпуса коришћеног у истраживању (*Основни речник немачко-српски и српско-немачки са немачком и српском граматишким* (Ђукановић и др. 2006); *PONS. Univerzalni nemačko-srpski rečnik* (Николић и др. 2010); *NSSN. Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik sa gramatikom* (Владовић и др. 2008) и *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* (Ханзен-Кокоруш и др. 2005)) у одељку 3, коначно анализирамо типове прагматичких информација и начин њиховог приказивања у одабраним речницима (одељак 4). У завршном делу рада (одељак 5) дајемо металексикографске смернице за унапређење лексикографског приказа прагматичких података у општим немачко-српским (или хрватским) и српско (или хрватско)-немачким речницима, те расправљамо о пројектима модерне двојезичне лексикографије које би требало спровести у блиској будућности.

2. ПРАГМАТИЧКА ОБЕЛЕЖЈА ЛЕКСЕМА У РЕЧНИЦИМА

Како језичку компетенцију не чини само познавање граматичких правила и денотативног значења јединица вокабулара једног језика, у двојезичним речницима неопходно је истаћи и аспекте конотативног значења лексема, а то је, имајући у виду сложеност односа еквивалентности, велики изазов за лексикографе. Конотација обухвата бројна дијасистемска обележја лексема – нпр. припадност стилском слоју, варијететима друштвених група, регионалну распрострањеност итд., што се често подводи под врло неодређени термин 'стилска својства'. У германистичкој литератури наилазимо на различите класификације дијасистемских обележја, па тако и на различита термилошка решења. Темелјну систематизацију дијасистемских обележја лексема у германистичкој лингвистици понудили су В. Флајшер, Г. Михел и Г. Штарке (1993), а затим још разрађенију и Х. Е. Виганд (2010). У овом раду представљамо класификацију прагматичких својстава лексема ослањајући се на обе поменуе систематизације.

Под прагматичким обележјима лексема која треба маркирати у речницима подразумевамо (Флајшер, Михел, Штарке 1993; Виганд 2010): 1) дијахронијска обележја (актуелност лексеме – нпр. архаизам, неологизам итд.); 2) дијатопска обележја (регионална распрострањеност лексеме – нпр. дијалектизам, регионализам); 3) дијаинтеграцијска обележја (порекло лексеме – позајмљеница, туђица, калк итд.); 4) дијамедијална обележја (везаност за одређени медиј комуникације – нпр. писана комуникација, усмена комуникација); 5) дијастратска обележја (припадност социолектима – нпр. језик младих и припадност стилском слоју – нпр. сленг, разговорни језик итд.); 6) дијафазна обележја (везаност за одређени тип комуникације – нпр. фор-

мално, неформално, фамилијарно итд.); 7) дијатекстуална (везаност за врсту текста – нпр. песнички, новински); 8) дијатехничка обележја (припадност језику струке – термини, стручни жаргон); 9) дијафреквенцијска обележја (заступљеност лексеме – високофреквентне, нискофреквентне лексеме итд.); 10) дијаевалуациона обележја (која откривају вредносне судове, ставове и осећања говорника – нпр. пејоративно, афирмативно, иронично итд.) и 11) дијакултуролошка обележја (културно специфичне лексеме).

Практична лексикографија сусреће се са два централна проблема када је у питању обрада прагматичких аспеката лексема: 1) утврђивање оптималног начина представљања прагматичких обележја лексичких јединица и 2) успостављање јединствених принципа тог представљања (уп. Ристић 2006: 93). Темеље система за маркирање стилских својстава у немачкој лексикографији поставио је речник *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (1961–1977), који су између 1952. и 1977. у Источном Берлину израдили лексикографи Немачке академије наука³ под руководством Рут Клапенбах (Ruth Klappenbach) и Волфганга Штајница (Wolfgang Steiniz), уз велики допринос и Хелене Малиге-Клапенбах (Helene Malige-Klappenbach). Изнад неутралног слоја (нем. *Stilschicht, f.*), стилски неутралних лексема, налазе се тзв. узвишене лексеме (нем. *gehoben*), а слој испод неутралне лексике чине сленг (нем. *salopp*) и вулгарне лексеме (нем. *vulgär*). Осим стилских слојева, поменути ауторски тим формулише и десет ознака за обележавање стилских нијанси (нем. *Stilfärbung, f.*) (према Хас-Цумкер 2001: 229; Костић-Томовић 2017: 94–95): 1. шаљива (нем. *scherzhaft*), 2. фамилијарна (нем. *vertraulich*), 3. еуфемистична (нем. *verhüllend*), 4. архаизујућа (нем. *altertümelnd*), 5. претенциозна (нем. *gespreizt*), 6. бирократска (нем. *papierdeutsch*), 7. хиперболична (нем. *übertrieben*), 8. пејоративна (нем. *abwertend*), 9. подругљива (нем. *spöttisch*), 10. инвективна (нем. *Schimpfwort*) и 11. простачка (нем. *derb*). Ова систематизација покренула је лексикографску праксу да се слични системи развијају и при изради других квалитетних речника немачког језика друге половине 20. века и првих деценија 21. века, као што су нпр. *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache* (1976–1981) и једнотомник *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* (1983) (Костић-Томовић 2017: 94–95).

У германистичкој лексикографији постоје знатне разлике у начину обележавања прагматичких обележја лексема, па и критеријумима за додељивање одређеног квалификатора. Упитно је колико се уопште могу формулисати објективни критеријуми за маркирање стилских слојева и нијанси, те егзактно утврдити до које је границе лексема нпр. колоквијална, а када већ припада сленгу. Осим тога, маркиране лексеме често су вишеструко обележене. На најупечатљивије разлике наилазимо код дијастратских маркера,

³ Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für deutsche Sprache und Literatur

и то у разграничавању стилских слојева и стилских нијанси. Нарочито је проблематичан термин *umgangssprachlich* (разговорно/колоквијално), који се може односити на стандардне лексеме које се користе у неформалном регистру, али, зависно од схватања лексикографа, и на супстандардну лексику (в. Лудвиг 1995: 292). Имајући у виду безброј могућих контекста у којима се нека лексема може појавити, питамо се да ли је уопште оправдано говорити о „припадности” лексеме одређеном стилском слоју (уп. Бирвиш 1975; Лерхнер 1986). Лудвиг (1995: 297–298) уместо нејасно одређених, непрецизних термина који се срећу у германистичкој литератури (*Stilschicht, f., Stilebene, f., Stilfärbung, f.*) предлаже ознаку ’комуникациона предиспозиција’. Овим термином би се изразила предиспозиција лексема да се јављају у одређеним сферама комуникације. Лерхнер (Лерхнер 1986: 174) на сличан начин говори о „прагматичкој способности лексичко-семантичких јединица да се уклапају у одређене контексте” (нем. *pragmatische Fügepotenz, f.*). Иако многи аутори комуникативно-прагматичку маркираност у лексикографској пракси не посматрају као део лексичког значења, већ само као додатне информације о лексеми, мишљења смо да се прагматичка маркираност мора сматрати саставним делом значења⁴, следећи тезу блиску теорији говорних чинова да типичан начин употребе одређује значење израза у коме се јавља (Серл 1969). У складу са тим, лексикограф који израђује двојезични речник дужан је да наведе еквиваленте узевши у обзир и дијасистемска обележја лексема.

3. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА И РЕЧНИЧКИ КОРПУС

Речнички корпус за квалитативну анализу чине следећи актуелни обимнији општи немачко-српски (или хрватски) и српско (или хрватско)-немачки речници: *Основни речник немачко-српски и српско-немачки са немачком и српском грамаџиком* (Ђукановић и др. 2006); *PONS. Univerzalni nemačko-srpski rečnik* (Николић и др. 2010); *NSSN. Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik sa gramatikom* (Владовић и др. 2008) и *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* (Ханзен-Кокоруш и др. 2005). Сви наведени речници у широкој су употреби и лако су доступни на тржишту.

Имајући у виду обим овог рада, узорак за анализу ограничили смо на махом високофреквентне прагматички маркиране лексеме које припадају основном лексичком фонду, оне лексеме чија својства захтевају адекватно обележавање у речнику и завређују посебну пажњу лексикографа. Лексикографска обрада управо одабраних лексема може бити врло добар показатељ квалитета речника и лексикографског приступа прагматички маркираној

⁴ О утицају контекста на лексичко лексичко значење в. Драгићевић 2018: 387–398.

лексици. Тежимо да установимо следеће: а) да ли се при успостављању односа лексикографске еквивалентности узимају у обзир и прагматичка обељежа лексема; и б) да ли се поред квалификатора као прагматичких маркера примењују и друга лексикографска средства попут прагматичких коментара, прагматички обогаћених парафраза, колокатора, примера, синонима и сл. и у којој мери. Основним критеријумима за вредновање квалитета речника сматрамо лексикографску концепцију, поузданост информација и транспарентност лексикографских информација из перспективе просечног корисника (Костић-Томовић 2017: 233). Како бисмо проверили тачност информација у одабраним двојезичницима и избегли субјективну оцену, податке о прагматичкој маркираности лексема упоређујемо са подацима наведеним у релевантним изворима: *Duden online*⁵ и *DWDS*⁶ (*Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*) за лексеме немачког језика, а српске лексеме у *PCJ* (2011). Сва запажања илустрована су примерима ексцерпираним из корпуса који су дати у прилогу рада.

3.1. РЕЧНИЧКИ КОРПУС

Иако су сви анализирани језички приручници актуелни универзални двојезични речници, њихово међусобно поређење није једноставан задатак, имајући у виду да се донекле разликују обим, циљна група речника и функција. Прво, једино је *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* речник већег обима, док се остали двојезичници убрајају у речнике средњег обима. Друго, само су *Основни речник* и *NSSN* двосмерни, те се и ова ставка мора узети у обзир при вредновању лексикографских информација које ови речници нуде.

3.1.1. У предговору *Основног речника немачко-српског и српско-немачког са немачком и српском граматиком* аутори обавештавају кориснике да овај двосмерни универзални речник обухвата основну лексику савременог немачког и српског језика – 35.000 најфреквентнијих одредница оба језика, уз напомену да су изостављени дијалектизми, локализми и ускостручни термини. Циљна група речника су одрасли образовани говорници српског језика као Л1, али и изворни говорници немачког језика. Речник се усмерава на прилично широк круг корисника, те су и српске одреднице у српско-немачком делу обогаћене неопходним граматичким информацијама (Ђукановић и др. 2006: 5–6). Ипак, подробнијом анализом можемо установити да функција речника није двојака, већ да су знатно исцрпније информације које су релевантне изворним говорницима српског језика. Структура речничког чланка

⁵ DUDEN online. <https://www.duden.de/> [преузето: 7. 12. 2020.]

⁶ DWDS: Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de/> [преузето: 7. 12. 2020.]

је једноставна – примећујемо низање еквивалената и недовољан број примера који илуструју колокабилност лексема. Чини се да су примери додати првенствено у случају разлике у синтаксичкој реализацији лексема, дакле, ради приказа синтаксичке комбинаторике, док се прагматички потенцијал лексема обрађује маргинално. Понуђени еквиваленти су, међутим, пажљиво одабрани и корисник се може поуздати у тачност података у речнику, иако би корисници на нижим нивоима језичке компетенције тешко могли закључити који је од понуђених еквивалената адекватан у конкретном контексту.

3.1.2. *NSSN. Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik sa gramatikom* је двосмерни речник средњег обима који садржи око 80.000 фреквентних одредница, усмерен ка потребама врло широке циљне групе – изворним говорницима и српског и немачког језика. У упутству за коришћење речника (Владовић и др. 2008: IV–VI) напомиње се да је речник базиран на стандардној лексици савременог немачког и српског језика, али да обухвата и лексику колоквијалног карактера. Иако је структура речничког чланка једноставна, осим еквивалената примењују се различита лексикографска средства – синоними, парафразе, примери у форми колокација / устаљених фраза итд. У предговору је објашњен начин обележавања основних значења лексема, њихових значењских варијанти, хомонима, података о морфосинтаксичким својствима, изговору итд., уз напомену да су „помоћни” коментари аутора издвојени италиком. Од маркиране лексике речник обухвата првенствено колоквијализме, дијатехнички обележену лексику која је у широј употреби, као и фреквентне вулгаризме. Аутори су избегавали регионално маркирану лексику⁷ и архаизме. Прагматички коментари формулисани су на српском језику како у српско-немачком, тако и у немачко-српском делу речника, што указује на чињеницу да се речник заправо усмерава ка потребама изворних говорника српског језика.

3.1.3. *PONS. Univerzalni nemačko-srpski rečnik* је једносмерни немачко-српски речник средњег обима. Редактори у предговору (2010: 5) истичу да је речник намењен младим изворним говорницима српског језика који уче немачки језик, те је у складу са наменом и циљем речника обухваћена лексика која припада модерном стандардном и разговорном језику. Редактори објашњавају лексикографске поступке у преводу одредница на српски језик. Основни принцип при одабиру српских еквивалената је фреквентност, дакле биране су лексеме које су у широј употреби нарочито у говору младих и урбаним срединама, као и у средствима јавне комуникације. Због тога су избегавани регионализми и архаизми, док се, помало парадоксално, наглашава велики број стручних термина у речнику. Од функционалних стилова

⁷ Иако аутори наводе да изостављају регионално маркирану лексику, указују на припадност лексема стандардним варијететима (аустројском и швајцарском немачком), премда неконсеквентно.

заступљени су првенствено разговорни, научни и административни, а у знатно мањој мери књижевно-уметнички и публицистички. Напомиње се да је српска лексика немаркирана, неутрална, међутим, уколико у наставку рада погледамо примере речничких чланака, схватићемо да то није увек случај. Аутори су тежили да еквиваленти стилски маркираних лексема одговарају стилској равни лема немачког језика. Осим тога, ова информација у предговору противречи претходној – лексеме типичне за говор младих, стручни термини и сл., свакако нису неутралне у погледу стилских обележја. Речник *PONS* нуди врло јасна упутства за употребу речника, која су притом илустрована примерима речничких чланака, што доприноси развоју лексикографске корисничке компетенције. Корисницима се предочава начин на који је структуриран речнички чланак (арапским бројевима одвајају се појединачна значења полисемних лексема (семеме), док се лексикографским средствима попут колокатора, стилских, функционалних и струковних ознака ближе дефинише значење и илуструје употреба). Код полисемних лексема у заградама је дата парафраза, синоним или „контекстуално појашњење”. Аутори скрећу пажњу корисницима на употребу ознака за обележавање стилски маркиране лексике. За кориснике је изузетно важна напомена о позицији прагматичког коментара – стилска ознака која се налази иза одреднице или броја примењује се до краја речничког чланка уколико се не појави друга ознака. Основу речника чине лексеме немачког стандардног варијетета. Уколико се употреба ограничава на одређени региолект или други стандардни варијетет (швајцарски или аустријски), то је такође истакнуто одговарајућим ознакама за регионалну распрострањеност (в. Николић и др. 2010: 7–12).

3.1.4. Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik је за сада најактуелнији општи речник већег обима за језички пар немачки и српски (хрватски) и резултат је дугогодишњег рада групе аутора Института за језик и језикословље у Загребу у сарадњи са Славистичким семинаром Универзитета у Манхајму (Костић-Томовић 2017: 231–232). *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* је једносмерни двојезични речник који садржи преко 120.000 лема савременог немачког језика. У складу са обимом речника, уврштени су колоквијализми, стручни термини, аустријацизми и хелветизми. Речнички чланак је изузетно прегледан и уопште се може констатовати да је лексикографска обрада савремена. У предговору је јасно представљена структура речничког чланка и редослед којим се наводе типови лексикографских информација, што у великој мери олакшава коришћење речника и интерпретирање података. Речнички чланак се не састоји само од нанизаних еквивалената, већ нуди и податке о акценту и правопису леме, затим податке о изговору, граматичке податке, стилске одреднице, просторне и временске одреднице, одреднице стручних и научних дисциплина, те немачке примере са хрватским еквивалентима. Бројни, адекватно одабрани примери коришћени су као средство за објашњавање значења и илустровање устаљених спојева, типичног кон-

текста, итд., што свеукупно упућује и на алтернативне преводне могућности. Осим тога, примери служе и превенцији грешака – пажљиво су формулисани тако да истакну конструкције које се разликују од немачких. У упутству за коришћење речника дате су јасне напомене о ознакама за маркирану лексику (према речима аутора, „*stilске odrednice, prostorne, vremenske, odrednice stručnih i znanstvenih disciplina*”). Позиција и графички приказ квалификатора у речничком чланку такође су брижљиво објашњени. Аутори напомињу да еквивалент по могућству одговара стилској равни леме и тада се не маркира; ако хрватски еквивалент није адекватан у погледу стилских обележја, то се обавезно наводи у даљем тексту речничког чланка. Сви квалификатори, са посебно издвојеним стилским маркерима, пописани су у регистру скраћеница. Аутори наводе да преводни еквивалент одговара значењу лексеме полазног језика потпуно или барем приближно, али наглашавају да се водило рачуна о томе да се одредница и еквивалент по могућству могу употребити у истом контексту (Ханзен-Кокоруш и др. 2005: IX–XII).

4. АНАЛИЗА

Како не постоји прецизно дефинисан систем лексикографског обележавања и диференцирања прагматичких својстава лексема (што је највидљивије код стилских маркера), било је могуће предвидети да аутори анализираних речника примењују различите поступке у обради прагматичких информација. Узмимо за пример лексему *Ossi* (m./f.), експлицитну изведеницу са скраћеном основом⁸ од именице *Ostdeutscher* са денотативним значењем 'становник бивше Немачке Демократске Републике (НДР), источни Немац'. Лексеми *Ossi* (m./f.) речник *Duden online* додељује прагматички коментар *umgangssprachlich* (разговорно/колоквијално) и *oft abwertend* (често њејоративно). У двојезичнику *PONS* (извод 1) аутори примењују исти квалификатор *ugs* како би указали на дијастратску и дијафазну маркираност, те прибегавају парафрази као средству за објашњавање значења – 'становник бивше Немачке Демократске Републике (NDR)', али без напомена о дијаевалуационим обележјима (ставовима говорника, вредносним судовима и сл.). У погледу прагматичког маркирања, лексема *Ossi* обрађује се на сличан начин и у *Njemačko-hrvatskom univerzalnom rječniku* (маркира се квалификатором *razg.*) (извод 2). Овде, међутим, запажамо важну додатну прагматичку информацију које нема у осталим речницима, а и те како је потребна – 'iz perspektive zapadnog Njemca'. Тек на основу тог коментара корисник може

⁸ Изведенице са скраћеном основом у немачком језику обично се употребљавају у неформалном регистру и имају дијастратска и дијаевалуациона обележја (Костић-Томовић 2013: 125).

исправно интерпретирати значење ове маркиране, експресивне лексеме. У *Основном речнику* (извод 3) лексема се обазриво обележава квалификаторима *col.* (колоквијално) и *најч. реј.* (најчешће њејоративно), док *NSSN* (извод 4) маркира ову лексему као шаљиву и пејоративну (*šalj., pej.*).

Мањкавост лексикографске обраде и недостатак прагматичких информација изразито су уочљиви у случајевима када је лема немачког језика дијастратски или дијафазно маркирана. Не само да се квалификатори не примењују доследно, већ ни остали типови информација у речничком чланку не помажу кориснику да увиди маркираност лексеме. Ако упоређујемо начин обраде одреднице *schmeißen* (‘бацити/бацати’) у речничком корпусу, можемо приметити да се у *Основном речнику* (извод 5) ова лексема не обележава, дакле аутори не примењују никакав прагматички маркер који би скренуо пажњу корисницима на то да лексема није стилски неутрална, већ супстандардна. Лексема *schmeißen* је (за разлику од нпр. лексеме *werfen*) према подацима из речника *Duden online* обележена је као колоквијална (*umgangssprachlich*). Дијастратски и дијафазно маркирана лексичка јединица се не може просто изједначити са неутралном лексемом српског језика ‘бацити/бацати’ без икакве додатне напомене. У *Основном речнику* ова лексема разврстана је на пет семема, али се ниједна не маркира (нпр. квалификатором *col.*). Чак ни примери не илуструју прагматичка својства лексеме *schmeißen*. За илустрацију друге семеме (‘прекинути, дићи руке од нечега’) наводи се пример *das Studium s.* (‘прекинути студије’), те би просечан корисник са нижим нивоом језичке компетенције могао помислити да је овакав спој без икаквих рестрикција у употреби и да се може применити и у нпр. формалном контексту. Речник *PONS* (извод 6) и *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* (извод 7) сврставају лему *schmeißen* у језик неформалне комуникације (*PONS* користи ознаку *ugs* (неформално, фамилијарно), а *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* квалификатор *razg.* (разговорно)), дакле, наглашава се да је лексема стилски обележена. Са друге стране, код ове одреднице у речнику *NSSN* (извод 8) примећујемо недоследну употребу квалификатора. Лексема се дели на четири семеме, од којих ниједна није маркирана, осим друге варијанте последње семеме ‘упропастити, покварити’, обележене квалификаторима *col.* (колоквијално), *roz.* (њозоршиће), *TV*. За кориснике би могло бити збуњујуће и недовољно транспарентно због чега је у оквиру једне семеме маркером издвојено само једно подзначење од прве, немаркиране значењске варијанте (‘odbaciti, bataliti, prekinuti’).

Лексема *kriegen* (‘добити/добити’) која је према речнику *Duden online* обележена као разговорна (*umgangssprachlich*), такође заслужује детаљнију лексикографску обраду, будући да је, као и код претходно приказане лексеме *schmeißen*, најфреквентнији кореспондент на српском језику стилски неутралан. Овакве случајеве, када су лексеме еквивалентне у погледу денотације, али не и у погледу конотације, могли бисмо назвати прагматичким

лажним паровима. У *Основном речнику* (извод 9) лексема *kriegen* маркира се квалификатором *фам. (фамилијарно)* – корисницима се скреће пажња на то да лексема одступа од неутралног стандарда. Ипак, не делимо мишљење да је квалификатор *фам.* одговарајући јер ова лексема не мора нужно имати конотативну компоненту присности. У оквиру речничког чланка наводи се само један пример, додуше високофреквентан спој (*ein Kind k.*), али он не указује на дијастратску маркираност лексеме и на припадност разговорној лексици. Речник *NSSN* (извод 10) прилично недоследно примењује квалификаторе унутар једног речничког чланка. Дато је само једно значење глагола *kriegen*, које је илустровано бројним примерима. Међутим, лексема се не маркира у целини, већ се квалификатором *kol. (kolokvijalno)* обележава само један пример (*das kriegen wir schon (hin)*). И остали наведени примери јесу високофреквентни спојеви, али у разговорном функционалном стилу. Нарочито су проблематични примери попут *e-n Brief/den Auftrag kriegen* ('добити писмо/налог'), који наводе корисника на погрешан закључак да се овај глагол без икаквих ограничења може примењивати у формалном регистру. Насупрот томе, речник *PONS* (извод 11), као и *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* (извод 12), маркирају лексему у целини као *ugs.*, односно *razg.*, и наводе адекватне примере употребе лексеме у контексту.

Врло пажљива лексикографска обрада неопходна је у случају неподударана у стилском слоју леме и еквивалента, а посебно у делу речника који је конципиран као продукциони, дакле, на српско-немачкој страни. Погледајмо начин обраде лексеме *prostitutka*, именице која у основном значењу припада неутралном стандарду (што потврђује и *PCJ* 2011). Аутори *Основној речника* (извод 13), поред такође неутралног еквивалента *Prostituierte, f.*, наводе пејоративну лексему *Dirne, f.* (прва семема према речнику *DWDS*) и то без икаквог прагматичког коментара, већ је само одвајају тачком-зарезом, што би, према упутству из предговора, упућивало на даље, не апсолутно синонимно значење. За просечног корисника, сматрамо, није транспарентно да би употреба ове лексеме ван оквира неформалне комуникације могла бити друштвено неприхватљива, неумесна и увредљива. На сличан начин речник *NSSN* (извод 14), поред неутралне лексеме *Prostituierte*, наводи њен супстандардни синоним *Nutte, f.*, лексему коју *DWDS* сврстава у сленг (*salopp*) и означава као пејоративну. Лексеме са маркером *salopp* употребљавају се само у потпуно неформалној комуникацији, и то са релативно блиским саговорницима истог социјалног статуса. Такве информације просечан корисник не може претпоставити, те морају наћи место у квалитетном двојезичном речнику. Овакви лексикографски поступци неразграничавања неутралних и маркираних синонима циљног језика без упозоравања на разлике у њиховим прагматичким својствима могу навести корисника на огрешење о стилску, али и друштвену норму. На основу датог примера закључујемо да низање еквивалената не сме да уследи без пропратних прагматичких информација.

Као што је важно маркирати лексеме које су позиционирани испод стилски неутралног стандарда, треба посветити подједнаку пажњу обележавању лексема које су део формалног регистра. Предлог *bezüglich* речник *Duden online* и *DWDS* маркирају ознаком *Papierdeutsch* (џисани језик бирокраџије). Лексема *bezüglich* је, према томе, дијастратски, дијамедијално и дијафазно маркирана. Једино *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* (извод 15) и *NSSN* (извод 16) обележавају лексему квалификатором *adm.* (*администраџивно*), док јој *Основни речник* и *PONS* (извод 17) не додељују никакав прагматички коментар. У *Основном речнику* (извод 17) дати су искључиво еквиваленти (‘у вези са, што се тиче’) који су у погледу прагматичких својстава неутрални, те не одговарају стилској равни леме. Представљени еквиваленти су несумњиво тачни, али еквивалент као једини тип информација у речничком чланку није довољан за илустровање употребе лексема *bezüglich*. У речницима *PONS* и *NSSN* ова лексема такође није маркирана, али су зато понуђени примери типичне употребе (фреквентни спојеви) на основу којих би корисник могао извести закључке о прагматичким аспектима леме.

У анализираним речницима се, изузев *Njemačko-hrvatskog univerzalnog rječnika*, недовољна пажња посвећује културолошким специфичностима употребе лексичких јединица. Јасно је да због мањка простора лексикографи морају редуковати информације унутар речничког чланка штампаног речника, али код културно осетљивих и културно специфичних појмова морају да поступају изузетно опрезно. Примера ради, лексикографи који су учествовали у изради речника *NSSN* одлучују да обрађују лему *Heil, n.*, али не интегришу никакве напомене које би корисницима скренуле пажњу на то да је ова лексема била у употреби у време националсоцијализма као нацистички поздрав (извод 18). Речник *NSSN* представља лексему *Heil* као моносемичну и наводи еквиваленте ‘спас(е)ње, срећа’ (који су притом дијастратски маркирани и нису неутрални према речнику *DWDS*), затим пример који би илустровао ово значење, а онда и твореницу *Seelenheil* (‘спас душе’), обележену квалификатором *rel.* (*релиџија*). *PONS* и *Основни речник* не уврштавају лексему *Heil* у речник. У *Njemačko-hrvatskom univerzalnog rječniku* (извод 19) аутори веома обазриво обрађују ову лексему. Прво значење ‘срећа’ маркирано је квалификатором *bir.* (*бирокраџиски*), што, додуше, није најбоље решење, а као друга семема наведен је поздрав (‘*zdravo, živio*’), пропраћен примерима који указују на дијамедијалну маркираност семеме. У наставку се бележи квалификатор *pov.* (*повијест*) уз узвик *Heil Hitler!* (‘*živio Hitler*’), а затим и додатни коментар (*nacistički pozdrav*), који је, према нашем мишљењу, обавезан, знајући да је доба националсоцијализма осетљива друштвено-историјска тема.

Под термином ‘културно специфична реч’ Прџић (2018: 105) подразумева сваку реч у изворном језику која изражава појам специфичан за изворну културу и који не постоји у истоветном облику у циљној култури. Културно специфичне речи могу да буду усмерене на устројство и функционисање

људског друштва и да се односе институције, политику, образовање, религију, трговину, финансије, социјалну и здравствену заштиту, саобраћај, забаву, спорт, слободно време, јело, пиће, одевање и обичаје везане за њих (Прћић 2018: 105). У складу са Прћићевом дефиницијом, и лексема *Ministerpräsident*, т. представља била културно специфичан појам који завређује пажљиву лексикографску обраду. Начин приказивања лексеме *Ministerpräsident* може послужити за илустровање важности одређења циљне групе речника. Ова лексема, уколико се везује за федерално уређену СР Немачку, означава председника покрајинске владе, и то је њена прва семема према речнику *Duden online*, а у другом значењу односи се на премијера (председника владе других земаља). У складу са подразумеваним ванјезичким знањем корисника предвиђене циљне групе требало би лексикографски обрадити ову одредницу. У *Основном речнику* (извод 20) наводе се еквиваленти 'председник владе' и 'премијер', без указивања на специфичности политичког уређења СР Немачке, вероватно водећи се тиме да је речник намењен образованим корисницима. У речнику *NSSN* (извод 21) даје се само један денотативно шири еквивалент – 'predsednik vlade', такође без прагматичких коментара. Можемо дискутовати о потреби за обележавањем лексема попут описане, али се у оваквим случајевима залажемо за додатне напомене унутар речничког чланка, будући да просечан корисник, упркос општој информисаности, не мора бити свестан разлике у употреби лексеме српског језика 'премијер' и немачке сложеннице *Ministerpräsident*. У речнику *PONS* (извод 22) се врло јасно приказује значење ове одреднице и наводе одговарајући еквиваленти. Лексема је подељена у две семеме, од којих је једна 'predsednik(-ica) vlade', са напоменом *eines Staates* ('неке државе'), а као друго значење наводи се 'predsednik(-ica) pokrajinske vlade', уз податак *'eines Bundeslandes – savezne pokrajine'*, што указује на дијатопску маркираност. На готово исти начин и *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* обрађује лему *Ministerpräsident* (извод 23). Описани примери подржавају наш став да квалификатор није увек довољно средство за обележавање прагматичких својстава лексема и да су каткад неопходни тзв. отворени прагматички коментари (термин према Виганд 1981).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Након спроведене анализе можемо да констатујемо следеће. У речницима *Основни речник* и *NSSN* запажамо велики недостатак прагматичких информација, неконсеквентну примену прагматичких маркера и еквиваленте који често не одговарају прагматичким својствима леме. Када су лема и еквивалент подударни у погледу денотације, разлике у конотацији и домену употребе неретко се занемарују. Речник *PONS* усмерен је на разговорну лексичку, те уочавамо напоре за доследним обележавањем првенствено стилске мар-

кираности и бројне примере који би употпунили прагматичке информације. Лексикографска обрада прагматичких информација, ипак, далеко заостаје за *Njemačko-hrvatskim univerzalnim rječnikom*, што је с обзиром на обим и укупан квалитет овог двојезичника сасвим очекивано. У свим анализираним речницима као средство за илустровање прагматичких обележја лексема користе се пре свега квалификатори, а знатно ређе примери, отворени прагматички коментари, колокатори, синоними и сл. Примећујемо проблем идентификације свих видова прагматичке маркираности лексема и ближег одређења типа прагматичке информације, што је последица недовољно дефинисаних критеријума за употребу прагматичких маркера и неуједначености система лексикографског маркирања. Мањак систематичности у решавању ових проблема уочљив је и на нивоу појединачних речника (донекле уз изузетак *Njemačko-hrvatskog univerzalnog rječnika*).

Јасно је да је избор језичких средстава контекстуално условљен и зависан од перспективе говорника, па је у лексикографској пракси и даље готово немогуће у потпуности егзактно одредити прагматичку маркираност лексема (посебно стилска својства / стилске нијансе) и уопште идентификовати статус јединице у лексичком систему. Упркос томе, наглашавамо да би квалитетан општи двојезични речник морао унапредити лексикографску обраду прагматичких података, будући да су они драгоцен извор информација за адекватну језичку употребу. Кориснике речника који тек уче немачки језик треба нарочито упозорити на дијаевалуационо и дијастратски маркиране лексичке јединице јер би у конкретной комуникативној ситуацији (нпр. у формалном регистру) неосвешћена употреба таквих лексема могла довести до тога да их саговорник оцени као неучтивне или необразоване, а не само као особе које тек развијају језичку компетенцију, како запажа и Костић-Томовић (2017: 98). Прагматичке информације у речнику су такође важне јер пружају увид у норму својствене језичкој заједници (Пишел 1984).

У фокусу дескриптивног општег двојезичног речника ипак не треба да буде огрешење о норму, али се, према речима Стане Ристић (2006: 89), „однос појединца према лексичкој норми вреднује естетским и друштвеним параметрима – стилским параметрима и параметрима друштвеног престижа”. Прагматички коментари у виду препорука за употребу лексема (као средства са пожељним, непожељним, непримереним, неприхватљивим и сл. стилским ефектима) могу помоћи корисницима да избегну грешке у језичкој продукцији, наравно под условом да исправно интерпретирају податке у речнику. Анализа речника показала је да леме и њихови наведени еквиваленти често носе исто значење на лексичкој равни, али не и на прагматичкој – њиховом употребом се не постиже исти комуникативни ефекат на саговорника. Од речника не можемо очекивати да пружи лексикографске еквиваленте који би били увек одговарајући и на прагматичкој равни, узимајући у обзир све могуће контекстуално-ситуативне факторе. Квалитетан општи двојезични

речник, међутим, треба да развија прагматичку компетенцију корисника (уп. Виганд 2010: 426) и да укаже на типичне комуникативне ситуације у којима би употреба језичких јединица била адекватна.

Имајући у виду ограничен простор штампаног речника, информације морају бити редуковане, али тако да речник нуди податке који су потенцијално релевантни циљној групи корисника. Фреквентност зато сматрамо основним критеријумом за одабир и редослед приказивања семема у експликативном делу речничког чланка. Слажемо се са Прђићевим предлогом да први наведени лексикографски еквивалент треба да буде прототипски превод датог значења, најпримеренији већини необележених, уобичајених контекста, а остали лексикографски еквиваленти треба да буду везани за специфичне контексте којима су условљени (2018: 96). Важно је јасно означити колкационе и прагматичке (посебно нпр. стилске) рестрикције уз контрастирање са српским (хрватским) лексемама, тако да речник испуњава и функцију превенције грешака. Лексикографске еквиваленте треба бирати у складу са наменом речника, потребама и могућностима циљне групе, али и тако да представљају потенцијалне преводне еквиваленте – да се у што већем броју случајева наведени еквиваленти могу употребити и као преводни еквиваленти (Костић-Томовић 2017: 69). Еквиваленти су, по правилу, увек лексема, а околионализме ваља избегавати, будући да је за просечног корисника недовољно транспарентно да наведена реч или фраза није лексикализована. У случају нулте еквиваленције, веома је важно назначити да је реч о објашњењу значења као типу лексикографске информације, а не о еквиваленту, те графички обележити квазиэквиваленте (нпр. симболом, посебним словима и сл.), или им доделити тзв. културолошку напомену (енгл. *cultural note*) (Хербст, Клоц 2003: 125–126).

Аутори општих двојезичних речника се без сумње сусрећу са великим изазовима – општи речник намењен је широкој групи потенцијалних корисника, па је знатно теже предвидети који ће лексикографски подаци просечном кориснику бити потребни. Стога сматрамо кључним да се општи двојезични речник усмерава само ка изворним говорницима једног језика – у нашем случају говорницима српског (или хрватског) језика којима је други језик немачки, те да немачко-српска (или хрватска) страна буде конципирана као рецепциони, а српско (или хрватско)-немачка страна као продукциони речник, знајући да је немогуће да један речник истовремено одговори на потребе две циљне групе, упркос тежњама издавача ка што ширем кругу корисника. У општем двојезичнику за језички пар немачки и српски (хрватски) треба изоставити сувишне податке који оптерећују речнички чланак, попут морфосинтаксичких информација које се тичу српског језика, унетих у *Основни речник* и *NSSN*. Међутим, питање о коме може да се расправља је да ли и прагматичке маркере треба наводити само у случају разлика у прагматичким обележјима леме и еквивалента (в. Хербст, Клоц 2003: 122). Сви

анализирани речници примењивали су овај поступак у обележавању маркиране лексике. Ми, насупротив томе, сматрамо да је маркирање потребно чак и у случају поклапања прагматичких својстава леме и еквивалента (што је, с обзиром на комплексност односа еквивалентности, прилично редак случај). Не можемо поћи од претпоставке да је пажња просечног корисника током потраге за одговарајућим еквивалентом фокусирана на маркираност лексеме првог језика и зато заступамо мишљење да није довољно навести еквивалент који би у погледу прагматичких својстава донекле одговарао леми. Узмимо за пример узвишену лексему *weilen*, за коју се у речницима *NSSN* и *Основном речнику* као еквивалент наводи глагол *боравиџи* без квалификатора и других прагматичких информација које би указале на припадност стилском слоју, вероватно због претпостављеног стилског поклапања леме и еквивалента. Тешко је замисливо да је просечан корисник заиста свестан стилске нијансе српског глагола *боравиџи*, а са друге стране упитно је и да ли уопште треба говорити о стилској еквивалентности у овом случају. Аутори су при навођењу лексикографских еквивалената дужни да укажу корисницима на то да еквивалент и лема могу имати исто денотативно, али различито конотативно значење. Посебно у речнику *NSSN* запажамо да се за маркирану лексему српског језика на српско-немачкој страни често напросто наводе неутралне лексеме као еквиваленти, те просечан корисник може, примера ради, на основу речничког чланка за лему *кавџа*⁹ извући сасвим погрешан закључак да је наведени еквивалент за прво значење *Streit, m.* такође маркиран. У таквим случајевима је, чини нам се, потребно или маркирати само лему, или назначити да је еквивалент стилски неутралан (упркос томе што се неутрална лексика не маркира у речницима). Аутори речника морају такође да поведу рачуна и о позиционирању прагматичког коментара и тиме јасно назначе да ли је само семема маркирана, или, пак, лексема у целини. Циљ је успоставити однос еквивалентности међу семемама, не између лексема, а притом задржати прегледност речничког чланка.

Неопходно је да речник пружи детаљно упутство са јасним објашњењима лексикографских поступака како би корисник исправно интерпретирао податке и лакше руковао речником. Иако је без сумње потребно унапређивати лексикографски метајезик, надограђивање система лексикографског маркирања сталним увођењем нових, што прецизнијих квалификатора који би маркирали прагматичка обележја лексема не видимо као решење. То би неповољно утицало на прегледност речничког чланка и отежавало употребу речника просечном кориснику, са обично недовољно развијеном лексикографском корисничком компетенцијом. Нагомилавање нетранспарентних маркера није у складу са предусретљивошћу према корисницима као захте-

⁹ *РСЈ* (2011) потврђује да именица *кавџа* није неутрална, већ дијатопски маркирана као турцизам.

вом савремене лексикографије (в. Прћић 2018: 21). Због тога сматрамо да не треба тежити формулисању низа што прецизнијих ознака за феномене који се не дају прецизно одредити, већ је много важније да се кориснику укаже на аспекте употребе лексеме, у складу са наменом речника и циљном групом. Такозвани отворени прагматички коментари би, према нашем мишљењу, били сврсисходни и транспарентни за просечног корисника општег двојезичног речника. У неким случајевима просто је немогуће уз помоћ једног, два, или неколико квалификатора јасно одредити специфичности употребе и прагматичка својства лексеме, те је потребан сложенији лексикографски приказ. Поред квалификатора предлажемо и примену осталих лексикографских средстава попут примера, прагматички обогачених парафраза, колокатора, енциклопедијских информација, отворених прагматичких коментара и сл. Једнозначно маркирање прагматичких својстава лексема често није могуће – што се показало и на примеру чувеног Ристић–Кангргиног речника, који је у ове сврхе користио систем пиктограма. Такви симболи нису дозвољавали алтернативне могућности интерпретирања значења, а, осим тога, били су недовољно мотивисани и нејасни.

Иако ни квалификатори не могу обухватити све случајеве варирања лексике у језичкој употреби, они јесу неизоставни део речника, али је од низања прецизно издиференцираних квалификатора неупоредиво битније да буду јасно представљени и објашњени у упутству за употребу речника и доследно примењивани, а то у анализираним двојезичницима, нажалост, није увек случај. Пожељно је да аутори у упутству за употребу речника сажето објасне шта подразумевају под примењиваним стилским квалификаторима, уместо да их само поброје у списку скраћеница. За многе квалификаторе додатне напомене могу бити сувишне, али не и за стилске. Просечном кориснику мора бити транспарентно каква се то лексика маркира квалификаторима нпр. *колоквијално/разговорно/umgangssprachlich* итд. Важна одлука коју аутори речника треба да донесу је и на ком језику формулисати квалификаторе, а у складу са потребама корисника којима је речник намењен. Аутори морају да скрену пажњу корисницима на то да квалификатори, прагматички коментари и сл. нису нормативног карактера и да не искључују могућност адекватне употребе лексеме која није описана у речнику јер сасвим прецизна стратификација вокабулара према ареалним, друштвеним, ситуативним, стилским и другим аспектима не постоји ни у свести говорника језичке заједнице, па се не може очекивати ни у речнику.

С обзиром на то да двојезични речник успостављањем односа еквивалентности међу језичким јединицама пореди и културе двају језика, културно специфичне лексеме би обавезно требало обогатити прагматичким информацијама. Анализа, пак, показује да се културно специфичне лексеме и културолошки условљене разлике у употреби лексичких јединица обрађују маргинално у одабраним двојезичницима. Подстицај за формулисање стра-

тегија за лексикографску обраду културно специфичних појмова у општим двојезичницима за језички пар немачки и српски (или хрватски) пружају нам Прћићеви (2018: 105) савети за израду енглеско-српског речника културно специфичних речи. Прћић предлаже да речнички чланак таквог двојезичног речника треба, поред уобичајених података као што су ортографија, изговор и морфосинтакса, да понуди још три типа лексикографских информација. Прво, дефиниције придруженог појма и на изворном и на циљном језику са датим географским одређењем у загради како би се корисницима ближе објаснио дати појам и попуниле празнине у њиховом енциклопедијском, ванјезичком знању. Други тип неопходних информација је превод (кореспондент или еквивалент), који би попунио лексичку празнину у језичком знању корисника. Уколико превод није могућ, Прћић предлаже преузимање одреднице уз прилагођавање систему српског језика. И, коначно, трећи тип информација које речнички чланак треба да обухвати јесу значењски упоредиве одреднице, најчешће синоними, на које би се указивало међусобним унакрсним упућивањем (уп. Прћић 2018: 105–106). Напомињемо да је изузетно важно разграничити ове типове информација, тј. у предговору информисати кориснике о структури речничког чланка код културно специфичних лема, које би се обавезно графички издвојиле симболима, скраћеницама и сл.

5.1. БУДУЋНОСТ ДВОЈЕЗИЧНИХ РЕЧНИКА ЗА ЈЕЗИЧКИ ПАР НЕМАЧКИ И СРПСКИ

Будуће речнике би, према Прћићу (2018: 19–22), требало конципирати у складу са основним принципима савремене лексикографије, а то су: 1) научна заснованост; 2) функцијска профилисаност речника; 3) окренутост према корисницима и њиховим потребама; 4) предусретљивост према корисницима; 5) учење, неговање, популарисање и праћење ефикасности употребе речника и 6) дигитална реализација. Међутим, како констатује Стана Ристић, српска лексикографија и даље задржава одлике традиционалне лексикографије, а по темпу израде и њиховом броју (посебно по типовима речника) заостајање за другим језичким срединама. То заостајање нарочито је видљиво у дескриптивној и двојезичној лексикографији, која представља основ за израду других типова речника (Ристић 2006: 101). Савремени приступ у лексикографском приказу превода у двојезичним речницима подразумева да се аутори руководе начелом садржај за садржај, насупрот традиционалном начелу реч за реч. То би значило да се у савременој лексикографији „sadržaju reči x iz izvornog jezika, u sprezi sa drugom rečju iz datog opsega u datom kontekstu, semantičko-pragmatički i stilistički najviše odgovara sadržaj reči, sintagme ili rečenice u iz ciljnog jezika [...]” (Прћић 2018: 107). Код савременог метода, који се може схватити и прагматичким приступом, не тежи се утврђивању

потенцијалних или приближних, већ стварних, функцијско-комуникативних еквивалената у распону конкретних контекста. Стога је корпуснолингвистички приступ неопходан као поступак прикупљања података јер корпусна лингвистика може пружити значајне податке о квалитативној и квантитативној димензији понашања језичких јединица употребљених у конкретном контексту. Истраживања заснована на електронским корпусима тако чине основу за објективне и аутентичне податке у речницима (уп. Прћић 2018: 107–108).

Сматрамо да је у складу са захтевима модерног доба израда квалитетног обимнијег општег немачко-српског (и по могућству српско-немачког) онлајн речника неопходна, иако смо свесни величине и озбиљности таквог лексикографског подухвата. Имајући у виду темпо израде најзначајнијег националног лексикографског подухвата – Речника САНУ, морамо да изразимо сумње у скорашњу реализацију пројекта као што је обимнији двојезични онлајн речник. Треба, ипак, нагласити бројне предности онлајн речника, а то су, пре свега, бржа претрага садржаја, лакши приступ и већа доступност лексикографских ресурса (в. Драгићевић 2014: 282–283). У онлајн речнику могућа је примена експлицитних индикатора наместо лексикографских кодова у штампаним речницима, што значи да би лексикографске информације (укључујући и прагматичке информације) биле транспарентне за шири круг корисника, чак и за ученике на нижим нивоима језичке компетенције. Насупрот штампаном речнику, онлајн речник дозвољава свакодневно ажурирање тако да остаје актуелан, одсликава лексичка превирања и открива тенденције у савременом језику. Такав речник би, верујемо, значајно допринео контрастивним истраживањима српског (хрватског) и немачког језика јер би омогућио брже и једноставније претраживање грађе према различитим параметрима. На трагу нових постигнућа у библиотечкој информатици, попут паралелног немачко-српског литерарног корпуса (Андоновска 2019), у будућности је потребно уложити напоре у израду обимнијег паралелног немачко-српског корпуса. Осим континуираног унапређивања лексикографске праксе, залажемо се за популаризацију употребе речника у школама, а први корак је планско обучавање наставника како би успешно развијали лексикографску корисничку компетенцију код ученика.

ЛИТЕРАТУРА

Андоновска (2019): Јелена Андоновска, *Мрежа ошворених поодајака и језички ресурси у процесу изградње српско-немачког литерарног корпуса* (необјављена докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет.

Бирвиш (1975): Manfred Bierwisch, *Struktur und Funktion von Varianten im Sprachsystem*, *Linguistische Studien*, 19, 65–137.

Виганд (1981): Herbert Ernst Wiegand, Pragmatische Informationen in neuhochdeutschen Wörterbüchern. Ein Beitrag zur praktischen Lexikologie, *Germanistische Linguistik*, 79(3–4), 139–271.

Виганд (2010): Herbert Ernst Wiegand, Semantik, Pragmatik und Wörterbuchform in einsprachigen Wörterbüchern, *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 38(3), 405–441.

Драгићевић (2018): Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.

Ивановић (2014): Ненад Ивановић, Лексикографски метајезик у речнику САНУ, у: Р. Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, Београд: Филолошки факултет, 195–231.

Колер (2004): Werner Koller, *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, 7. aktualisierte Auflage, Wiesbaden: Quelle & Meyer.

Костић-Томовић (2013): Jelena Kostić-Tomović, *Tvorba reči u savremenom nemačkom jeziku*, Београд: FOKUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.

Костић-Томовић (2017): Jelena Kostić-Tomović, *Savremena nemačka leksikografija*, Београд: FOKUS – Forum za interkulturnu komunikaciju.

Лерхнер (1986): Gotthard Lerchner, Semantische Struktur, pragmatische Markiertheit und (stilistische) Gebrauchspräferenz lexisch-semantischer Einheiten, *STUF-Language Typology and Universals*, 39(1–6), 169–181.

Лудвиг (1995). Klaus Dieter Ludwig, Stilkennzeichnungen und Stilbewertungen in deutschen Wörterbüchern der Gegenwart, In Gerhard Stickel (ed.), *Stilfragen*, Berlin / New York: Walter de Gruyter, 280–302.

Пишел (1984): Ulrich Püschel, Im Wörterbuch ist alles pragmatisch, *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie*, 4, Georg Olms, 361–380.

Прћић (2018): Tvrtko Prčić, *Ka savremenim srpskim rečnicima*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Ристић (2006): Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ристић (2014): Стана Ристић, Квалификатори у српској лексикографији, у: Р. Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, 113–130.

Серл (1969): John Rogers Searle, *Speech acts: An essay in the philosophy of language*, Cambridge University Press.

Флајшер, Михел, Штарке (1993): Wolfgang Fleischer, Georg Michel, Günter Starke, *Stilistik der deutschen Sprache*, Frankfurt am Main: Peter Lang.

Хас-Цумкер (2001): Ulrike Haß-Zumkehr, *Deutsche Wörterbücher – Brennpunkt von Sprach- und Kulturgeschichte*, Berlin: Walter de Gruyter.

Хербст, Клоц (2003): Thomas Herbst, Michael Klotz, *Lexikografie*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Шелер-Болц (2012): Dennise Scheller-Boltz, Kulturgebundener Sprachgebrauch und Lexikografie. Zur Relevanz einer stärkeren Kulturbezogenheit in zweisprachigen Wörterbüchern für Übersetzer, *Academic Journal of Modern Philology*, 1, 107–118.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗВОРИ

DUDEN online. <https://www.duden.de/>

DWDS: Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de/>

Николић, Чоловић, Дуспер, Ђоковић, Лечник, Марјановић, Миланов, Мимић, Миоков, Павићевић, Травица (2010): Vojislav Nikolić, Valentina Čolović, Nina Dusper, Vesna Đoković, Jasmina Lečnik, Kristina Marjanović, Nataša Milanov, Milica Mimić, Andrea Miokov, Aleksandra Pavićević, Marija Travica, *PONS. Univerzalni nemačko-srpski rečnik*, Beograd: Klett.

Ханзен-Кокоруш, Матешић, Печур-Медингер, Зника (2005): Renate Hansen-Kokoruš, Josip Matešić, Zrinka Pečur-Medinger, Marija Znika, *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Владовић, Чалић, Гинић, Петровић (2008): Vojislav Vladović, Angelina Čalić, Tihomir Ginić, Nina Petrović, *NSSN: nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik sa gramatikom*, Beograd: Institut za strane jezike.

Ђукановић, Великић, Костић, Гвозденац (2006): Јован Ђукановић, Зоран Великић, Јелена Костић, Снежана Гвозденац, *Основни речник немачко-српски српско-немачки*, Београд: Завод за уџбенике.

РСЈ (2011): *Речник српскога језика*, друго издање, Нови Сад: Матица српска.

Jovana S. Stojanović

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of German Language, Literature and Culture

PRAGMATIC INFORMATION IN BILLINGUAL DICTIONARIES FOR THE GERMAN–SERBIAN (OR CROATIAN) LANGUAGE PAIR

Summary: This paper examines pragmatic information in the more extensive general German–Serbian (or Croatian), and Serbian (or Croatian)–German dictionaries: *Osnovni rečnik nemačko-srpski i srpsko-nemački sa nemačkom i srpskom gramatikom* (Đukanović et al. 2006); *PONS. Univerzalni nemačko-srpski rečnik* (Nikolić et al. 2010); *NSSN. Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik sa gramatikom* (Vladović et al. 2008) and *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik* (Hansen-Kokoruš et al. 2005). Under pragmatic features of lexemes that should be marked in dictionaries, the author includes the following categories: 1) diachronic; 2) diatopic; 3) dia-integrative; 4) diamedial, 5) diastratic; 6) diaphasic, 7) diatextual, 8) diatechnical, 9) diafrequent, 10) diaevaluative, and 11) dianormative.

The analysis points to the following: lexemes and their quoted equivalents often bear the same meaning at the lexical level, while not at the pragmatic – their use does not result in the same communicative effect with a collocutor. Poor lexicographic processing and lack of pragmatic information are distinctively visible in cases when some lexeme in the German language is marked in a diastratic and diaphasic manner. It is not only the indicators that are applied inconsistently, but other categories of information within the dictionary article do not show the marked lexemes to the user (except in the dictionary *Njemačko-hrvatski univerzalni rječnik*). Furthermore, culture-specific lexemes and culture-conditioned differences in the use of lexical units are marginally treated in the analysed bilingual dictionaries.

Although the selection of language tools depends on the context and perspective of the speaker, a good-quality general bilingual dictionary should pay more attention to informing users about the pragmatic aspects of lexemes and their typical use in accordance with the purpose of such a dictionary and target group. The key moment is that the general bilingual dictionary is directed only toward native speakers of some language – in this case the speakers of the Serbian language (or Croatian) with L2 in the German language, in order to make the information in the dictionary relevant to the target group. Additionally, the author suggests the implementation of other lexicographic means, such as examples, paraphrases, collocations, encyclopaedic information, and open pragmatic comments that are transparent for the average user of the general bilingual dictionary.

Keywords: pragmatic properties of lexemes, lexicographic marking, lexicographic equivalence, general bilingual German–Serbian (or Croatian) dictionaries.